

ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ, ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ И РЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ

ЕКАТЕРИНА ПЕТКОВА

Ekaterina Petkova

TERMINOLOGIZATION, DETERMINOLOGIZATION AND
RETERMINOLOGIZATION

Two aspects of the interaction (as a process) and of the relationship (as a result of this process) between terminology and common language are examined here. The terminologization is a transfer of denomination of a word in general use to a terminological concept. The determinologization is a transfer of denomination of a term to a word in general use. The reterminologization is a special case of terminologization, when the transfer of denomination goes between two different scientific systems.

Терминологизацията и детерминологизацията представляват двата аспекта на взаимодействието (като процес) и на взаимоотношението (като резултат от този процес) между терминологичната и общоупотребимата лексика в рамките на единния книжовен език.

Интересът ми към взаимодействието между общоупотребимата и терминологичната лексика и резултатите от него е предизвикан от възможността за обогатяване на подезика на нашата наука въз основа на домашните езикови ресурси и по този начин за избягване на неговото обезличаване.

Вниманието ми тук е насочено главно към терминологизацията и ретерминологизацията като неин частен случай. Причината за този интерес е свързана с насочеността на терминологичните изследвания към нуждите на специалистите в отделните области от адекватни средства за научна и професионална комуникация.

Тук най-напред ще уточня основните метатермини, свързани с изследваната тема, след което ще представя примери за реализация на разглежданите явления.

Под *общоупотребима лексика* разбирам „Лексиката, която се използва свободно във всички стилове на езика и е смислово ясна, разбираема за носителите на езика, независимо от тяхното местожителство, образование, професия, начин на живот и пр.“ (ТРХН: 469). *Терминологичната лексика* представлява „Съвкупността от термините, терминоелементите и образуваните от тях думи и словосъчетания“ (ТРХН: 439), като под *термин* разбирам „Дума или словосъчетание, с които се назовават точно определени понятия от областта

на науката, техниката, икономиката, стопанството, изкуството, общественото-политическия живот и др. професионални сфери“ (ТРХН: 436), а под *терминоелемент* – „Всяка значеща единица в състава на термина“ (ТРХН: 437–438)., като напр. дума в състава на термин – словосъчетание или корен /основа в състава на термин – производна или сложна дума.

Под *терминологизация* разбирам „Преосмисляне на отделни общоупотребими думи за нуждите на научното познание, в резултат от което те започват да функционират като термини“ (Попова 1985; ТРХН: 439). Терминологизацията представлява семантична деривация, при която на название от общоупотребимата лексика се дава ново терминологично значение.

Въпроса за употребата на общоупотребими думи като названия на терминологични понятия разглеждат редица учени като Б. Хавранек (Хавранек 1943: 1074), А. Йедличка (Йедличка 1949: 43), К. Сохор (Сохор 1955), Й. Филипец (Филипец 1962: 497–506; 1974: 195–198), К. Хаузенблас (Хаузенблас 1962), П. Ондруш, Я. Хорецки и Я. Фурдик (Ондруш и др. 1980: 151), Б. Поштолкова (Поштолкова 1984: 76–92), М. Попова (Попова 1982: 7–14; 1985: 42–48), Л. Манолова (Манолова 1984: 47–53). За първи път метатерминът терминологизация е използван от Я. Хорецки (Хорецки 1956: 138).

При терминологизацията съществуващо в общоупотребимата лексика название се пренася върху понятие от някоя специална област на знанието. Резултат от терминологизация са например термините: *адрес (комп.)* ‘кодово число, чрез което се определя специфично място от памет с произволен достъп’ (РНДЗ: 21; ПТР: 17), което е получено от общоупотребимото значение *адрес* ‘написано върху плик, колет и др. указание за местонахождението и името на лице, учреждение, до които се изпращат’ (РБЕ, 1: 191); терминоелементът *свец* в термина *запалителна свец* ‘устройство в двигателите с вътрешно горене’ (ПТР: 166), получен от общоупотребимото значение *свец* ‘пръчица от восък и др. с фитил по средата, която служи за осветление’ (РСБКЕ, 3: 162); терминът *верига (спорт.)* ‘поревица от състезания с общо класиране’ (РНДЗ: 55) и терминоелементът *верига* в термина *електрична верига (техн.)* ‘в електротехниката, радиотехниката – набор от ел. елементи, през които преминава ел. ток’ (ПТР: 163), получени от общоупотребимото значение *верига* ‘скачени една за друга метални брънки’ (РБЕ, 2: 105); терминоелементът *равнина* в състава на термина *кристална равнина (хим.)* ‘елемент на кристалната решетка, изграден от плътно подредени в една плоскост атоми, йони и молекули’ (ТРПН: 200), получен от общоупотребимото значение *равнина* ‘обширна земна повърхност без планини и без големи възвишения’ (РБЕ, 3: 6); терминоелементът *решетка* в състава на термина *кристална решетка (физ.)* ‘структура на кристалните вещества, която се характеризира с определен начин на подредба на елементарните клетки и с периодичната им повторяемост в пространството’ (ТРПН, 200), получен от общоупотребимото значение *решетка* ‘кръстосани железни или дървени пръчки във вид на мрежа, обикн. на прозорец’ (РСБКЕ, 3: 109) и мн.др.

Под *детерминологизация* разбирам „Преминаване на термини от дадена научна област в общоупотребимия език, ... [при което] те загубват терминологичните си характеристики и могат да се употребяват в преносен смисъл, в различни стилове на речта и да носят емоционална окраска“ (Попова 1985; ТРХН: 100). Резултат от детерминологизация е общоупотребимата дума *климат* ‘взаимоотношенията в дадена среда, колектив и свързаните с тях условия на живот и работа’ (РБЕ, 7: 493), която е получила названието си от термина *климат* ‘режим на времето на дадено място, чиито елементи са температурата на въздуха, атмосферното налягане, ветровете и валежите и който зависи от географската ширина, океаните, океанските течения, моретата, релефа и стопанската дейност на човека’ (ТРИН: 185). По същия начин терминът *оазис* ‘място в пустинята, където има постоянна влага и вследствие на това вода и растителност’ (ТРИН: 262) се е детерминологизирал и е получил общоупотребимото значение *оазис* ‘място, което се отличава от заобикалящото го пространство с някакво положително качество’ (РБЕ, 11: 10).

Детерминологизацията тук ме интересува най-вече с оглед на нейната участие при някои случаи на т.нар. ретерминологизация. Ще обърна по-специално внимание именно на ретерминологизацията, която представлява интерес като частен случай на терминологизацията.

Някои автори (Манолова 1984) разбират под терминологизация и терминологизирането на термини, т.е. преминаването на термини от една област на знанието в друга. Някои от начините за образуване на термини, на които Л. Манолова се спира, са терминологизацията на общоупотребими думи и т.нар. от нея *терминологизация на термини* (Манолова 1984: 50). В примерите за този процес, които тя привежда, преносът на названието се осъществява чрез метонимия. Терминологизация на термини се наблюдава напр. при термина *лен* от растениевъдството, означаващ влакнодайно растение, и термина *лен* от текстилното производство, означаващ плат, изтъкан от влакната на това растение, както и при подобни на този случаи. Терминологизация чрез метонимичен пренос на названието се наблюдава също така при двузначните овощарски термини *ябълка*, *кайсия*, *череша* и др., означаващи както растението, така и неговия плод (Манолова 1984: 50-51), като в тези случаи преносът на названието се осъществява в рамките на една и съща терминологична система. Като резултат от терминологизацията на термини Л. Манолова вижда честите случаи на междусистемна омонимия в българската терминология. Според нея има два вида междусистемна омонимия, като единият вид се изявява на равнището само на терминологичната лексика, какъвто е случаят напр. с *дроб* – музикален, анатомичен и математически термин, а вторият вид междусистемна омонимия е между терминологичната лексика и общоупотребимата книжовна лексика, напр. *коляно* – общоупотребима дума, музикален, строителен и ботанически термин (Манолова 1984: 51). Авторката допуска внимателното използване на терминологизацията на общоупотребими думи, но смята, че трябва да се избягва терминологизацията на термини, за да не се стигне до

„нарушаване на вътрешносистемните връзки между термините в една терминологична подсистема“ (Манолова 1984: 52).

Тук под *ретерминологизация* тук разбирам „Пренасяне на термин или терминоелемент от една научна област, сфера, дисциплина в друга с пълно или частично преосмисляне на значението“ (ТРХН: 354).

Както става ясно от дефиницията, това са случаите, при които термин от една терминологична система се пренася / заема в друга терминология, като променя значението си и става единица на другата терминологична система.

Този процес има два варианта:

При единия се терминологизират термини, които на предишен етап са били подложени на детерминологизация, като на следващ етап получената общоупотребима дума от своя страна получава ново значение в друга терминологична система, т.е. преносът на названието е '*термин₁ → общоупотребима дума → термин₂*'. Пример за този тип ретерминологизация е случаят с *адаптация* (биол.) 'съвкупност от приспособителни реакции на организма, които запазват нормалното му съществуване при променени условия на средата' (ТРПН: 19). На първи етап той се е детерминологизирал, като в общоупотребимата лексика има значение 'приспособяване към условията на околната среда' (РБЕ, 1: 186). На следващия етап детерминологизираният термин се терминологизира в друга терминологична система със значение *адаптация* (техн.) 'при технически системи – натрупване и използване на информация за законите на изменение състоянието на управляван обект или условията на управление' (ПТР: 17). Друг случай, при който на терминологизация е подложен не изходният термин, а детерминологизираното название, е напр. терминът *артикуляция* (ез.) 'движенията и позициите на говорните органи, с които се образуват звуковете на човешката реч' (ТРХН: 44), който е претърпял детерминологизация и в общоупотребимата лексика е получил значенията 'произношение' и 'произнасяне, учленяване на звукове, думи' (РБЕ, 1: 315), а на следващ етап повторно е подложен на терминологизация, като е получил значението *артикуляция* (техн.) 'в свързочната техника – мярка за качеството на системите за връзка при предаване на словесни съобщения' (ПРТ: 33).

При другия вариант на този процес термин от една терминологична система преминава с ново значение директно в друга терминологична система, т.е. преносът на названието е '*термин₁ → термин₂*', напр. *блокада* (общ.-пол.) 'система от икономически, политически или военни мерки, осъществявани против определена държава с цел да бъдат прекратени или затруднени нейните връзки с други страни, за да бъде принудена да изпълни определени изисквания' (ЮР: 110), получил названието си от военния термин *блокада* 'обкръжаване на противника с войска и бойна техника с цел да се изолира и унищожи', терминът *реставрация* (полит.) 'възстановяване на премахнат политически строй' (ТРОПН, ръкопис), получен от термина от изкуствознанието *реставрация*.

Тук ще разгледаме няколко случая на пренос на название '*термин₁ → тер-*

мин₂’, тъй като този вариант на процеса всъщност представлява ретерминологизацията в най-чистия ѝ вид. Названието на термина *луковица (биол.)* ‘разширение в основата на косъм’ (ТРПН: 213) е получено от термина *луковица (биол.)* ‘видоизменен комплексен орган при някои растения, съставен от силно скъсено стъбло, листа и брадата коренова система, в който се събират вода и хранителни вещества, служещ за вегетативно възобновяване и размножаване’ (ТРПН: 213). При географския термин *морфоскулптура* ‘форми на релефа, които са създадени от екзогенните процеси’ (ТРПН: 241) терминоелементът *скулптура* е получен чрез ретерминологизация от *скулптура (изк.)* ‘произведение на изобразителното изкуство, изпълнено в двуизмерна или триизмерна (обемна) форма от траен (твърд или пластичен) материал’ (ТРХН: 388). Резултат от ретерминологизация е и терминоелементът *оазис* в състава на термина *въздушен оазис (техн.)* ‘вентилационно устройство за подобряване на условията на въздушната среда’ (ПТР: 84), получен от *оазис (геогр.)* ‘местност в пустинята, където има растителност и вода’. Също така терминоелементът *затъмнение* в състава на *информационно затъмнение (общ.-пол.)* ‘скриване на информация, сведения за проблем с обществена значимост’ (РНДЗ: 125) е получен чрез ретерминологизация от термина *затъмнение (астрон.)* ‘явление, при което Луната или Слънцето изцяло или частично престават да се виждат от Земята за известно време’ (ТРПН: 152). Резултат от ретерминологизация е названието на термина *антени (биол.)* ‘придатъци към главата на членестоногите с функции на сетивни органи’ (ТРПН: 34), получено от термина *антена (физ.)* ‘устройство за излъчване и приемане на радиовълни’ (ТРПН: 33). Друг пример за ретерминологизация е терминът *фотографска диафрагма (техн.)* ‘устройство за изменение на светлопропускащия отвор на обектива, състои се от съединени в единия край и свободни в другия край пластинки’ (ПТР: 116), получен от термина от анатомията *диафрагма (биол.)* ‘голям плосък мускул, който разделя телесната кухина на гръдна и коремна кухина’ (ТРПН: 110), както и терминът *релеф (изк.)* ‘произведение на изобразителното изкуство – вид скулптура, при която изображението се откроява върху плоска (двуизмерна) повърхност и може да се разглежда само фронтално’ (ТРХН: 352), получил названието си от термина *релеф (геогр.)* ‘неравните земни форми по повърхността на земята, които са резултат от действието на вътрешните и външните земни сили’ (ТРПН: 338).

Спецификата на терминологизацията в сравнение със семантичната деривация в общоупотребимата лексика произтича от изискванията към термина за точно отразяване на научното понятие и за отразяване на системните отношения, в които то влиза с останалите понятия в дадената научна сфера. В този смисъл необходимостта от изследване на различните аспекти на терминологизацията е свързана с практическите нужди на специалистите от отделните научни и професионални области от терминологични названия, които да осигуряват точност и еднозначност на научната комуникация.

Източници

- ВТР: Нешев, Н. и др. Военен терминологичен речник. София., 1979.
ПТР: Политехнически тълковен речник. София, 1979.
РНДЗ: Речник на новите думи и значения в българския език. Под ред. На Е. Пернишка. София, 2001.
ТРОПН: Терминологичен речник по общественно-политически науки (Под печат).
ТРПН: Терминологичен речник по природни науки. София, 2006.
ТРХН: Терминологичен речник по хуманитарни науки. София, 2007.
ЮР: Георгиев, Г., Л. Велинов. Юридически речник. София, 1995.
РБЕ: Речник на българския език, т. 1–13. София, 1977–2002.
РСБКЕ 2: Речник на съвременния български книжовен език, т. II. София, 1956.
РСБКЕ 3: Речник на съвременния български книжовен език, т. III. София, 1959.

ЛИТЕРАТУРА

- Даниленко 1977: Даниленко, В. Русская терминология. Москва, 1977.
Йедличка 1949: Jedlička, A. Jozef Jungmann a obrozenecká terminologie literárně vědna a lingvistická. Praha 1949.
Манолова 1984: Манолова, Л. Българска терминология. София, 1984.
Ондруш и др. 1980: Ondruš P., Horecký J., Furdík J. Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava 1980.
Попова 1982: Попова, М. Некоторые лингвистические основания терминологизации в болгарском языке. – Slavia, 1982, кн. 1, стр. 7–14.
Попова 1985: Попова, М. Към въпроса за взаимоотношението между терминологичната и общоупотребимата книжовна лексика. – В: Славистичен сборник. С.офия, 1985, стр. 42–48.
Поштолкова 1984: Poštolková, V. Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny. Praha, 1984.
Сохор 1955: Sochor, K. Příručka o českém odborném nazvosloví. Praha 1955.
Хавранек 1943: Havránek, V. Terminologie. – In: OSN ND VI 2, Praha, 1943.
Хаузенблас 1962: Hauzenblas, K. K specifickým rysům odborné terminologie. – In: Problemy marxistické jazykovědy. Praha, 1962.
Хорецки 1956: Horecký, J. Základy slovenskej terminologie. Bratislava, 1956.
Филипец 1962: Filipec, J. O přenášeni významu v slovní zásobě, zvláště na základě podobnosti a soumězности. – Slavica Pragensia, 4, 1962.
Филипец 1974: Filipec, J. Nové kompendium o odborném jazyku a terminologii. – Slovo a slovesnost, № 35, 1974.